

BRONČANI KIP ČISTAČA STRIGILA IZ MORA KOD OTOČIĆA VELE ORJULE BLIZU LOŠINJA *

NENAD CAMBI
Odjel za arheologiju
Sveučilište u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2
HR 23000 Zadar
nenad.cambj@st.htnet.hr

UDK: 73.032(497.5 Lošinj)
73.041(38)
904:73](497.5 Lošinj) "652"
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2006-12-04

U ovom se članku obrađuje brončani kip mladog atleta nadnaravne veličine pronađen u vodama otočića Vele Orjule kod Lošinja. Članak je objavljen u Katalogu izložbe u Firenci na talijanskom i engleskom jeziku. Kako nije bio tiskan i na hrvatskom, autor je smatrao da bi bilo dobro da sa svojim rezultatima upozna hrvatsku znanstvenu i drugu javnost. Riječ je o helenističkoj kopiji atleta koji čisti svoj strigil nakon nadmetanja (najvjerojatnije u hrvanju) originala iz doba oko 350. g. pr. Kr. Takav zaključak se nameće nakon analize kipa, osobito glave i frizure koja je usporediva s nekoliko portreta iz navedenog doba. Po svoj prilici, i u slučaju mladića iz Orjule riječ je o portretu jednog određenog čovjeka (dakako nepoznata imena) koji je poslužio kao model. Kip je potonuo, najvjerojatnije bačen s broda za oluje, na putu prema nepoznatom odredištu. Moguće su mnoge iskrcajne luke, ali najprihvatljivija je bogataška vila u uvali Verige na Velom Brijunu.

KLJUČNE RIJEČI: *brončani kip, klasično razdoblje, Vele Orjule*

I. UVOD

Bilo je uistinu neočekivano i gotovo senzacionalno otkriće nadnaravno velikog brončanog kipa mladića na morskom dnu kod otočića Vele Orjule u blizini Lošinja, a poglavito njegovo vađenje godine 1999. To je zasada jedina velika bronca pronađena u podmorju istočne obale Jadrana, a samo je nekoliko brončanih kipova otkriveno u podmorju suprotne, talijanske obale. Kod Fana je bio izvađen brončani kip mladića koji sebi na glavu stavlja lovorov vijenac.¹ Kod Brindizija je pronađeno fragmenata kipova i drugog materijala predviđenog za lijevanje,² a postoje

* Ovaj rad tiskan je na talijanskom i engleskom u katalogu izložbe (otvorena 28. rujna 2006.) *L' Atleta della Croazia Apoxyomenos*, Milano-Firenze 2006., str. 21-33. i "*The Athlete of Croatia Apoxyomenos*", Milano-Firenze 2006, str. 21-33. Bilo je predviđeno da se ovaj rad pojavi u izvornom hrvatskom katalogu, ali se to nije dogodilo. Zbog toga je pisac zajedno s uredništvom smatrao da bi bilo dobro tiskati rad i na hrvatskom kako bi bio dostupniji našim čitateljima. Budući da je rad integralno tiskan na dva svjetska jezika, uredništvo je smatralo da nije potrebno tiskati sažetak.

¹ O tome kipu prvi put J. FREL, 1978, 4 i d., sl. 1 i d. Od trenutka kad je kip dospio u Getty Museum, započela je njegova konzervacija i restauracija. Kasnije je bio predmet

brojnih rasprava i sintetskih studija. Spominjem samo neke A. STEWART, 1990, 200, sl. 618, 620; R. R. SMITH, 1995, 53, sl. 49; C. C. MATTUSCH, 1997, 21 i d., 21 i d., i bilj. 49.

² Nalaz je nađen kod Brindizija godine 1992. Prvi put sam o tome nalazu čuo malo nakon nalaza godine 1992. kad su o nalazu izvijestili G. Andreassi, G. Lattanzi, A. Marinazzo C. Mocchenigo Carpano, B. Sciarra Bardaro, I Bronzi di Brindisi, *Archeologia viva*, XII, aprile 1993. Pronađeno je oko 150 raznih oštećenih fragmenata koji su očito bili namijenjeni za recikliranje. O njemu je referirao S. Lehmann na kongresu o bronci u Bukureštu godine 2003. Podatak o tome u radu I. KARNIŠ, 2004, 63.

još i ne baš pouzdane naznake da su i dva kipa nagih mitoloških likova s kacigama i štitovima koji su službeno otkriveni na plicini kod Punto Stilo, blizu Riacea u južnoj Italiji, doneseni s područja Jadrana da se zametne trag nelegalnih istraživanja.³ Drugdje na Sredozemlju, osobito u Grčkoj,⁴ Maloj Aziji,⁵ u južnoj Italiji⁶ i Siciliji,⁷ kipovi su nalaženi razmjerno često. Očito je da je trgovina takvim umjetninama imala druge rute. I u rimsko doba nalažene su statue u moru. Brončani kipovi su rijetko svršavali u moru i od brojnih takvih kipova samo su dva otkrivena u moru (konjanički kip Augusta⁸ i fragment glave Komoda⁹). Zanimljivo je da G. Lahusen i E. Formigli koji su prikupili sve brončane portrete ne donose jedan vrlo dobro sačuvani, po mome mišljenju M. Vipsanija Agripe, a ne Tiberija ili Germanika kao u prije navedenom izvješću.¹⁰ Koliko mi je poznato kulturnih kipova od bronce nije pronađeno u moru. Napomenuti je da je u podmorju istočnog Jadrana pronađeno nešto mramornih kipova, a među njima su vrlo kvalitetne glave Oktavijana,¹¹ Druza Mlađeg¹² i neke princeze iz roda Klaudijevaca¹³ te nešto većih ili manjih fragmenata u zaljevu Jas kod Osora. Izvrsna, ali od mora oštećena glava Trajana izronjena je u uvali Staganjac kod Banja na otoku Cresu.¹⁴ Ti nalazi nisu pripadali teretu nekog potonulog broda, nego su, nakon što su bili u doba kasne antike namjerno oštećeni, i potom bačeni u more, što je specifičan društveni fenomen. Naime, takva sudbina pogađala je kipove careva koji su bili namjerno obarani sa svojih postolja, oštećivani i posve uništavani u religijskom zanosu nakon konačne kršćanske pobjede.¹⁵ Pitanje je jesu li prije spomenuti brončani kipovi namjerno bačeni u more ili nisu.¹⁶ Bronca kao dragocjen metal koji se uvijek daje pretopiti sigurno nije tako lako namjerno bacana u more. Zanimljivo je da je znatno veći broj portreta završio u rijekama ili jezerima, ali i u tim slučajevima javlja se isto pitanje: jesu li tako bili namjerno odstranjeni ili ne.¹⁷ Ni kulturni kipovi nisu, naravno, bili bolje sreće. U rijeci Jadru, u luci Salone nađen je i fragmentirani kip Umornog Herakla.¹⁸ Takvi su ostatci nalaženi u moru, gotovo redovito u blizini gradova ili važnijih aglomeracija. U nasipu stare obale kod Vranjica pokraj Splita upotrijebljeni su kao materijal za ispunu mnogi antički fragmenti koji su već odavno

³ O tim kipovima u *Due bronzi di Riace*, 1994. U zadnje doba *GESCHICHTE*, 2004, 6 i d. i 497, sl. 7 a-c i 8 a-e.

⁴ U Grčkoj je u moru pronađeno više brončanih kipova kao što su na primjer božanstvo (Zeus ili Posejdon) u moru blizu rta Artemizona na Eubeji (usp. R. LULLIES, 1960, 137, sl. 14, tab. 112-113), brodolom s kipovima u moru kod otoka Antikitere (usp. G. WEINBERG et al, 1965, 3 i d.; N. HIMMELMANN, 1994, 849 i d.). U Grčkoj je još bilo mnogo drugih skupnih i pojedinačnih podmorskih nalaza (Pirej, Maraton i dr.).

⁵ Na primjer nalaz žene s velom preko glave kod Knida B. SISMONDO RIDGWAY, 1967, 239 i d., sl. 2.

⁶ Usp. glavu starijeg bradatog čovjeka N. HIMMELMANN, 1994, 75 i d., sl. 31 a, b; *GESCHICHTE*, 2004, 67 i d., sl. 67 a-d.

⁷ Usp. nedavni nalaz mladog Satira koji pleše iz Mazara del Vallo, *Il Satiro Danzante*, 2003, 25 i d. s brojnim sl.

⁸ Usp. G. LAHUSEN - E. FORMIGLI, 2001, 64, br. 24, tab. 24 a-e. Gornji dio kipa nađen je u moru u sjevernoj Egeji. Izvukli su ga u mrežama ribari. Čuva se u Nacionalnom muzeju u Ateni.

⁹ Usp. G. LAHUSEN - E. FORMIGLI, 2001, 235, br. 145. Fragment su izvadili ribari u Stori u Alžiru. Danas se čuva u muzeju u Lilleu.

¹⁰ Usp. bilj. 2.

¹¹ Usp. N. CAMBI, 2000, 31 i d., tab. 6, 7.

¹² N. CAMBI, 2000, 39, tab. 36, 37.

¹³ N. CAMBI, 2000, 44, tab. 58, 59.

¹⁴ N. CAMBI, 2000, 52 i d., tab. 90, 91.

¹⁵ More je poslužilo kao deponij za takve kipove koji su prije bacanja doživjeli ponižavajuće mutilacije, ali to im nije bila dovoljna "kazna" pa su potapani u dubine da bi na taj način bili prognani iz svoje sredine za vječna vremena. Međutim, sudbina ih je opet izbacila iz morskog zagrljaja i vratila ih u novi život. O tom fenomenu usp. N. CAMBI, 1997, 71 i d., osobito 81.

¹⁶ G. LAHUSEN - E. FORMIGLI, 2001, 458 su otvorili to pitanje, ali nisu dali odgovora.

¹⁷ Usp. G. LAHUSEN - E. FORMIGLI, 2001, 458 i d.

¹⁸ N. CAMBI, 2005, 91 i d., sl. 133. S obzirom da je kip nađen u slatkoj vodi u salonitskom *Portus interior* na sebi nema tragova kalcifikacija morskih organizama, ali se vide tragovi uništavanja (glava, noge, ruka).

Sl. 1. Položaj nalaza brončanog kipa kod Vele Orjule u Lošinjskom kanalu

Fig. 1. Position of the finding site of bronze statue near Vela Orjula in the Lošinj channel

odslužili svoju izvornu namjenu.¹⁹ Među tim fragmentima bila su dva togata, jedna glava nekog bradatog božanstva, žrtvenik Jupiteru, brojni sarkofazi s natpisima i bez njih, kapiteli, razni dijelovi crkvenog namještaja i dr.²⁰ Taj se materijal našao u moru, jer se podigla njegova razina. Vjerojatno je da će se odbačenih kipova, ali i drugih mramornih ostataka još otkriti na istočnom Jadranu. Brončani kipovi kao i drugi metalni predmeti nisu se bacali u more jer su bili dragocjeni za daljnju preradbu. Na istočnom Jadranu do sada nisu otkriveni ostatci potopljenih brodova koji su prevozili umjetnine kao što je to bio slučaj s brodovima kod Antikitere²¹ i Mahdije.²² Orjulski nalaz ipak pothranjuje nadu da bi se u podmorju istočnog Jadrana moglo naći još brončanih kipova, ali to zasigurno neće biti česta pojava.

¹⁹ Nalazi nisu objavljeni, a radovi su još u tijeku.

²⁰ Repertoar spomenika nije konačan, jer će ih se još naći budući da nadzor nad radovima još traje.

²¹ Usp. bilj. 4.

²² Usp. također literaturu u bilj. 4.

2. OPIS I DEFINICIJA KIPA

Brončani kip atlete spašen iz mora kod Vele Orjule karakteriziraju nadnaravne dimenzije (vis. 1,92, glava 0,30, postament 0,10 m), što znači da je približno za 20-25% bio veći od prosječne visine koja je u antičko doba bila znatno manja od današnje (Sl. 2-5). Monumentalnost naglašava važnost kipa.²³ Glavna tjelesna obilježja kipa su potpuna nagost, snažna tjelesna konstitucija, profilirana muskulatura, kovrčava kosa, realnost prikaza cjeline i svih pojedinosti. Atletičar je prikazan u kontrapostu, a težište tijela počiva na desnoj, potpuno pruženoj nozi dok se težina prenosi na petu. Danas je stopalo dobilo zakrivljenje tako da su prsti malo podignuti, što prigodom restauratorskog zahvata nije ispravljeno zbog mogućnosti loma. Stopalo je cijelom dužinom izvorno počivalo na postamentu. Lijeva noga, svijena u koljenu, prstima se oslanja na stajnu podlogu, dok je peta podignuta. Zbog toga su koljena u istoj visini, desni kuk je niže, a lijevi više, desno je rame šire, ali niže položeno od lijevog. Lijeva ruka je pružena, a desna lagano svijena, tako da je šaka desne bila malo poviše lijeve. Položaj tijela u stavu kontraposta izazvao je takve međusobne odnose zglobova i drugih dijelova tijela. Nedvojbeno je da su ruke obavljale neku radnju odmah ispred tijela, u visini trbuha. Glava, a i tijelo, pokazuju da je mladić imao oko 20-25 godina (Sl. 6a-d). U skladu s radnjom glava je prignuta, pogled je upravljen naniže i usmjeren na ruke, na čemu počiva umjetnički naglasak kipa.

Kako ni jedan od ukupno osam očuvanih replika kipa nije očuvao instrumente koji su nedvojbeno bili u rukama, dolazilo se do krivih restauriranja (na primjer kipu iz Uffizzi je u desnu ruku stavljen vrč koji podržava lijevom²⁴). U razrješenju karaktera radnje pomogao je ipak mramorni kipić iz Bostona (vis. 0,71 m) koji u desnoj šaci jasno drži jasno prepoznatljivi rukohvat strigila, dok se njegov list nije sačuvao (Sl. 7).²⁵ Tako je nedvojbeno dokazano, što se i pretpostavljalo, da je u toj ruci bio strigil. Predmet pak u drugoj ruci nije očuvala ni jedna druga statua, ali po položaju ruke u suprotnoj lijevoj ruci morao se nalaziti štapić kojim je atleta čistio unutrašnjost žlijeba strigila. Taj predmet mladić je držao palcem i kažiprstom, mnogo manje čvrsto nego strigil, što pokazuju dosta rašireni, vrlo elegantno izrađeni prsti svih replika. Prema tome, kip je prikazivao mladića, atletu koji je pomno čistio svoj strigil nakon natjecanja.

²³ O tome nalazu usp. M. SANADER., 1999, 30, 357 i d., sl. 2-7; M. E. STÉNUIT – R. STÉNUIT – M. ORLIĆ – S. GLUŠČEVIĆ, 2001, 196 i d. sl. 3-5; K. GSCHWANDTLER, 2002, 506, br. 381.; I. KARNIŠ, 2004, 35 i d., sa sl.

²⁴ G. A. MANSUELLI, 1958, sl. 36.

²⁵ M. B. COMSTOCK - C. C. VERMULE, 1976, 100 i d., br. 155; *GESCHICHTE*, 2004, 287, 527, sl. 244 a-d.

Sl. 2. Kip mladog atleta iz podmorja otočiča Vele Orjule (čitav lik en face)
Fig. 2. The statue of a young athlete found on the seabed near the islet of Vele Orjule (entire figure en face)

Sl. 3. Kip mladog atleta iz podmorja otočica Vele Orjule (čitav lik otraga)
Fig. 3. The statue of a young athlete found on the seabed near the islet of Vele Orjule (entire figure from behind)

Sl. 4. Kip mladog atleta iz podmorja otočića Vele Orjule (čitav lik bočno s lijeva)
Fig. 4. The statue of a young athlete found on the seabed near the islet of Vele Orjule (entire figure from the left)

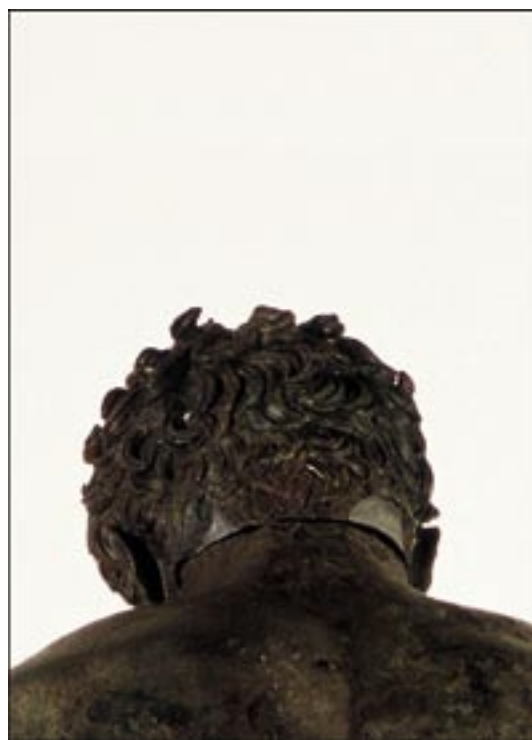

Sl. 5. Kip mladog atleta iz podmorja otočića Vele Orjule (čitav lik bočno s desna)
Fig. 5. The statue of a young athlete found on the seabed near the islet of Vele Orjule (entire figure from the right)

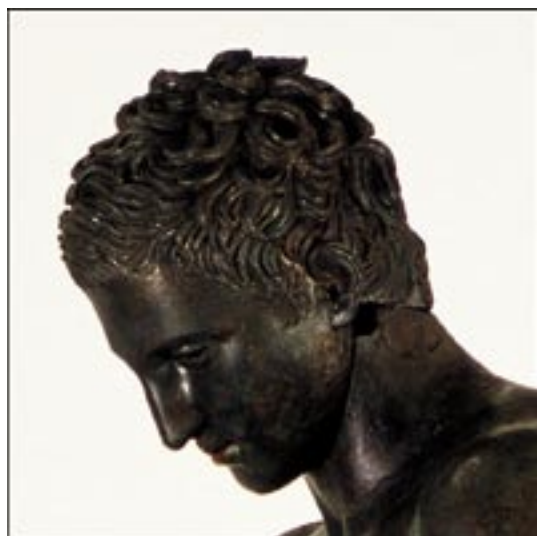

a

b

c

d

Sl. 6. Kip mladog atleta iz podmorja otočića Vele Orjule: a) glava – en face, odozdo iz vizure kakvu su imali gledatelji, b) glava, otraga, c) glava, lijevi profil, d) glava, desni profil

Fig. 6. The statue of a young athlete found on the seabed near the islet of Vele Orjule: a) head (en face, from below, as a viewer would see it), b) head (back), c) head (left profile), d) head (right profile)

Sl. 7. Kip mladog atleta koji čisti strigil (Museum of Fine Arts, Boston)
Fig. 7. The statue of a young athlete cleaning a strigil (Museum of Fine Arts, Boston)

3. NAZIV

Već vrlo brzo nakon nalaza, pa čak i prije vađenja i bilo kakve obrade, kip je kolokvijalno nazivan Apoksiomenos.²⁶ Tako je bio nazivan i u arheološkoj literaturi.²⁷ Taj naziv je, međutim, pogrešan, jer se mladić ne struže. Plinije, naime, za struganje višekratno upotrijebljava izraz *destringere*.²⁸ Kad su u pitanju atlete, natjecatelji, tada se glagol strugati odnosi na struganje prljavštine i ulja s tijela poslije natjecanja. Zanimljivo je da Plinije ne pravi imenicu od *destringere*. Budući da taj glagol odgovara grčkom *αποξύω* koji također znači strugati, ostrugati, rimski pisac za osobu koja tu radnju radi naziva apoksiomenos (Ἀποξιώμηνος). Tako je čuveni Lizipov Apoksiomenos pravilno nazvan jer on uistinu struže svoju kožu od prljavštine i ulja i radnja je zaustavljena u trenutku kad atleta strigilom prelazi ispod lijeve podlaktice (Sl. 8).²⁹ Prema tomu, nedvojbeno je da naš kip ne obavlja istu radnju kao i Apoksiomen. Ni u kojem slučaju, dakle, autor arhetipa orjulskog kipa nije bio ni jedan od više kipara koji su radili temu apoksiomena.³⁰

Stoga orjulski kip valja nazivati čistačem strigila i tipološki ga razlučivati od Apoksiomena. Taj tip kipa nije bio spominjan u antičkoj literaturi. Hrvatski su istraživači dobro uočili da je naš kip identičan s tipom iz Beča (Kunsthistorisches Museum), otkrivenim godine 1896. u efeškom gimnaziju u luci (Sl. 9a-d).³¹ Međutim, upravo zbog toga što je bečki kip također obično pogrešno nazivan Apoksiomenom nije čudno što se taj izraz rabio i za orjulski kip.

Nije samo u hrvatskoj terminologiji ovaj tip kipa bio pogrešno nazivan. Zanimljivo je da se i u njemačkoj terminologiji, jeziku iznimne preciznosti, još uvijek za efeški kip često rabi izraz *Schaber*, što zapravo znači isto što i Apoksiomenos.³² Mnogo je pravilnija kompleksna imenica *Strigilisreiniger* koja precizno označava radnju.³³ Srećom, taj izraz ulazi u upotrebu. Zanimljivo je da se tip Efeškog atlete i u engleskoj terminologiji najčešće naziva *scraper* što je pogrešno jer ta riječ također znači strugač.³⁴ Talijani ponekad rabe izraz Apoksiomenos, ali se postupno okreću neutralnom izrazu *atleta*³⁵ što, naravno, nije krivo, ali ne definira radnju.

Očito je da se terminološkoj preciznosti poklanjala nedovoljna pažnja. Ta se pogriješka ponavljala i gotovo da je prevladala, osobito u kolokvijalnom diskursu. Zbog toga se u hrvatskom jeziku skulpturalni tip kojem pripada i orjulski kip treba nazivati Čistač strigila.

²⁶ Na tu sam netočnost upozoravao na sastancima Povjerenstva za praćenje procesa konzervacije i restauracije spomenika koje je imenovalo Ministarstvo kulture, a naravno i u dnevnom tisku (intervjui u *Vijencu i Slobodnoj Dalmaciji*) te u razgovorima s kolegama.

²⁷ Dovoljno je upozoriti na naslov rada M. E. STÉNUIT – R. STÉNUIT – M. ORLIĆ – S. GLUŠČEVIĆ, 2001, bilj. 4.

²⁸ Usp. bilj. 43-45.

²⁹ Najpoznatija i najcjelovitija je kopija iz Vatikana. Usp. *GESCHICHTE*, 2004, 287 i d., 536, sl. 319 a-e (s popisom literature). Njeza upravo pod tim imenom spominje Plinije, XXXIV, 62.

³⁰ Usp. također bilj. 43-45.

³¹ Usp. M. SANADER, 2004, 357 i d.; M. E. STÉNUIT – R. STÉNUIT – M. ORLIĆ – S. GLUŠČEVIĆ, 2001, 204, sl. 12.

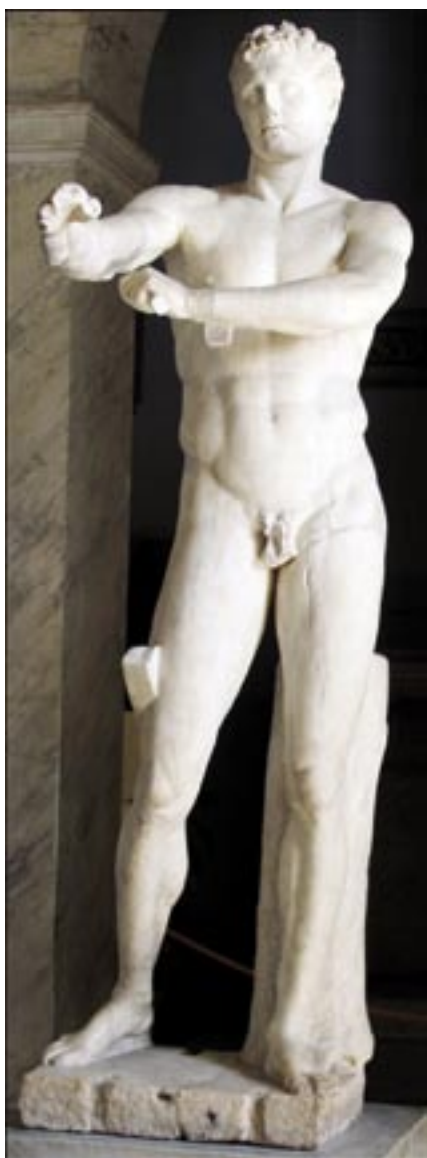
O bečkom kipu, osim Gschwandlerova rada spomenutog u bilj 18, usp. još S. LATTIMORE, 1972, 75 i d., 7, 8.; K. GSCHWANDTLER, 1995, 287 i d., sl. 205-210; E. POCHMARSKI, 1995(1999), 585 i d. O tome kipu postoji bezbrojna literatura od doba kad se počeo restaurirati.

³² K. GSCHWANDTLER, 2002, 506. Autor tu riječ rabi i u naslovu.

³³ Usp. *GESCHICHTE*, 2004, 286 i d., 527, sl. 242 i d.

³⁴ Usp. S. LATTIMORE, 1972, 75 i d.; R. R. R. SMITH, 1995, 51 i d., sl. 48 (autor jednako naziva i Lizipovog Apoksiomena i Efeškog atlete).

³⁵ G. A. MANSUELLI, 1958, 59, br. 36, sl. 36. Prevodeći Plinijeve knjige o umjetnosti S. FERRI, 1946, za *destringere* u talijanskom jeziku upotrebljava glagole *detergere* i *raschiare*.

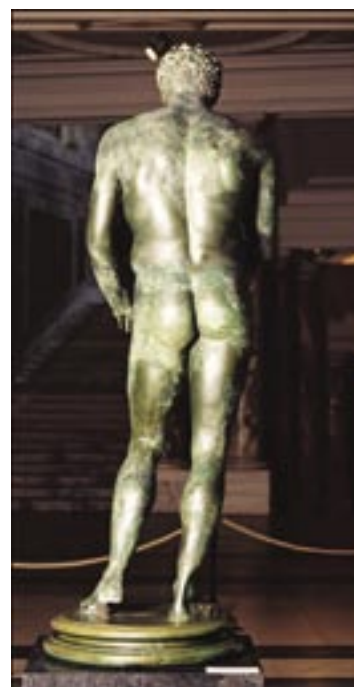

Sl. 8. Kip Lizipova Apoksiomena (Rim, Vatikanski muzeji)

Fig. 8. The statue of Lysippus' Apoxyomenos (Vatican Museums, Rome)

a

b

c

d

Sl. 9. Kip mladog atleta iz gimnazije u Efezu (Beč, Kunsthistorisches Museum):
a) čitav kip en face, b) čitav kip otraga, c) čitav kip bočno s lijeva, d) čitav kip bočno s desna

Fig. 9. The statue of a young athlete from the gymnasium at Ephesus (Kunsthistorisches Museum, Vienna):
a) entire figure en face, b) entire figure from behind, c) entire figure from the left, d) entire figure from the right

4. STILSKA ANALIZA

Osam do sada poznatih replika nedvojbeno svjedoči da je Čistač strigila bio vrlo poznati grčki original. Antičko tržište umjetninama očito je bilo jako zainteresirano za njegove kopije. Među kopijama ima čak tri velike bronce: Efez-Beč (Kunsthistorisches Museum)³⁶, glava Forth-Worth (Kimbell Museum, nekad u Veneciji)³⁷ i Orjule. Poznata su također tri velika mramorna kipa iz Rima (danas u Uffizzi,³⁸ Rim, zbirka Torlonia³⁹ i glava po svoj prilici iz Rima, danas Ermitage u St. Petersburgu⁴⁰). Još ima i jedna velika, ali fragmentirana bazaltna statua (Castel Gandolfo)⁴¹ te jedan manji mramorni kip (Boston).⁴² Bronce su slične uz neznatne razlike (o čemu vidi kasnije) u cjelini i u pojedinostima. Veličinom, pa i detaljima nisu im daleko ni mramorne kopije, a bazaltna, također jednake veličine, ukazuje da se tim plemenitim materijalom tamne boje željelo pokazati važnost kipa i oponašati bronzu od koje je bio izrađen original (Sl. 8).

Kip Čistača strigila je dosta kompaktan, ruke su mu samo malo pomaknute od tijela, pa čak i u kamenim replikama nisu bili potrebni nekoherentni spojevi s tijelom koji bi držali ukružene ekstremitete. To nije bilo nužno ni zbog toga što su ruke bile povezane s dva međusobno spojena instrumenta (štipac se nalazio u žlijebu strigila). Kao što je već rečeno Plinije, unatoč popularnosti, ne osvrće se na tip, ali navodi nekoliko apoksiomena koje su izradili Poliklet (Plinije, *N.h.* XXXIV, 55),⁴³ Lizip (Plinije, *N.h.* XXXIV, 62),⁴⁴ Daidal (Plinije, *N.h.* XXXIV, 76)⁴⁵ i Daip (Plinije, *N.h.* XXXIV, 87).⁴⁶ I Antignot je također izradio jednog periksiomena (Plinije, *N.h.* XXXIV 86).⁴⁷ Razlozi zašto rimski enciklopedist te drugi antički pisci ne spominju tip Orjulskog mladića mogu biti dvojaki. Naime, moguće je da taj tip kipa nije kreirao neki umjetnik visoke reputacije koji bi zaokupio opću pažnju ili je ovaj pak došao do popularnosti tek poslije pa ga nisu opisali Plinijevi informatori. Stoga, bez izvora, jedino što preostaje za proučavanje kipa jest osloniti se na preostale kopije i na komparacije u kiparskoj baštini, najviše na brojne umjetnine nagih atleta.

³⁶ Usp. S. LATTIMORE, 1972, 75 i d., sl. 7,8; K. GSCHWANDTLER, 2002, 506 i d.; *GESCHICHTE*, 2004, 527, sl. 242 a-g (s novijom literaturom).

³⁷ Sotheby's New York 14 Juni 2000., 58 i d., br. 60, sl. 60.

³⁸ G. A. MANSUELLI, 1958, 59, br. 36, sl. 36. (s obilnom prethodnom literaturom), *GESCHICHTE*, 2001, 287 i d., 527, sl. 242 a-g.

³⁹ C. L. VISCONTI, 1883, br. 86, tab. 22.

⁴⁰ O. WALDHAUER, 1931, br. 140; D. ARNOLD, 1969, tab. 132 a; *GESCHICHTE*, 2004, 288, i 527, sl. 245 a-d.

⁴¹ P. LIVERANI, 1989, 59 i d, br. 22, sl. 22, 1-4.

⁴² Usp. ovdje bilj. 24.

⁴³ *Fecit et destringentem se* (načinio je i strugača vlastitog tijela). Očito je da je Poliklet izradio jednog (valjda prvog) Apoksiomena. Po svoj prilici, dakle, on je također uveo ikonografsku temu na koju će se nadovezati drugi umjetnici.

⁴⁴ *Plurima ex omnibus signa fecit, ut diximus, fecundissimae artis, inter quae destringentem se, quem M. Agrippa ante Thermas suas dicavit mire gratum Tiberio principi.* Prijevod:

"Lizip je izradio više kipova od svih drugih, umjetnik, kako rekosmo, bogato nadaren. Među kipovima izradio je strugača tijela (apoksiomena) koji je Marko Agrippa posvetio pred svojim termama a ovaj se jako sviđao caru Tiberiju...".

⁴⁵ *Daedalus, et ipse inter fectores laudatus, duos pueros se destringentes fecit.* Prijevod: "Daedal, i sam hvaljen među svim vrstama kipara, izradio je dva mladića koji stružu svoje tijelo". Iz teksta nije sasvim jasno misli li Plinije da je majstor izradio dva kipa Apoksiomena ili je riječ o skupini od dva mladića. Međutim, za bit stvari to ništa ne mijenja.

⁴⁶ *Daippus perixyomenon...* Prijevod: "Daip je izradio jednog periksiomena". Kipar je nedvojbeno načinio varijantu apoksiomena koji se struže oko sebe što nije lako predočiti. Imenica dolazi od glagola περιζῶω što znači temeljito struganje oblina naokolo tijela. Očito je da je zbog toga taj kipar, Lizipov sin bio i cijenjen.

⁴⁷ *Antignotus et luctatores/ perixyomenum, tyrannicidasque supra dictos...* Prijevod: "Antignot je izradio natjecatelje koji se stružu i prije spomenute tiranicide".

Prije svega valjalo bi pokušati odrediti disciplinu kojom se atleta bavio. Je li to bio trkač, bacač, boksač, hrvač ili pak pankratist? Budući da je on prikazan poslije natjecanja, to nije lagana zadaća. Preostaju, na žalost, samo neki sporedni elementi ali oni ipak nisu pouzdani. Natjecatelji su se prije natjecanja uljili, ali to su radili svi atlete, ponajviše hrvači i boksači. Kao mogućnost za odgonetavanje discipline preostaje analizirati tijelo i muskulaturu. Odmah se zapaža da su noge mladića prilično vitke i da nemaju izrazito snažne mišiće. Gornji dio tijela je, naprotiv, bio iznimno snažan. Može se ustvrditi da mladić ima široka i snažna ramena, da je muskulatura razvijena, da su osobito jaki lijevi i desni *trapesius*, da su vrlo profilirani bicepsi i mišići podlaktice. To bi upućivalo da je riječ o osobi čija je disciplina prvenstveno povezana s radom ruku. Kad se pak mladić promatra odstraga, zapaža se da su od pojasa nagore leđa zaobljena, lagano zgrbljena sa znatnom masom muskulature. To bi bilo svojstveno dobro treniranom hrvaču kojem ne služe samo ruke za obaranje protivnika nego je za to bila neophodna pomoć tjelesne mase i snažnih leđnih mišića, ali to isto treba i boksaču da zada snažan udarac. Za boksača, međutim, ne bi govorile karakteristike glave. Naime, na obrazima i očima se ne vide tragovi udaraca: nos nije spljošten i širok, uši, iako su zadebljane, ipak nisu natekle i pokidane kao što je to obično kod boksača koji su se dugo natjecali.⁴⁸ S obzirom da su borcima šake bile opletene remenjem s metalnim okovima što je pojačavalo udarce koji su posvuda na licu boksača ostavljali vidljive tragove.⁴⁹ Mladić nije bio ni pankratist (hrvanje i boksanje), zbog istog razloga: nedostatka oštećenja lica i ušiju. S druge strane bacači diska⁵⁰ ili koplja, čak i kad nisu u akciji, imaju spravu u nekom logičnom položaju.⁵¹ Prema tomu, po svoj prilici riječ je o hrvaču. Ta je disciplina bila iznimno popularna među Grcima.⁵² Samo jedan dio tijela nije u skladu s hrvačkom muskulaturom, a to je elegantni i dosta tanki vrat koji je borcima bio također snažan da bi bio otporan na protivnikove zahvate. Vrat je tijekom borbe podnosio velike napore i zato je morao biti dobro razvijen. Unatoč tomu, ipak najveći broj tjelesnih svojstava i drugih likovnih elemenata Čistača strigila karakterističan je za hrvača, ali to se ipak ne smije smatrati kao jedino moguće rješenje. Umjetnik je, naime, možda želio prikazati jednu od sporednih radnja poslije natjecanja, bez obzira na športsku disciplinu. Grčki su umjetnici višekratno prikazivali ili vrlo precizno određene vrste natjecatelja (Diskobol, u više varijanata,⁵³ Dorifor⁵⁴ ili pak hrvači i boksači bilo samostalno ili u skupinama⁵⁵) ali je

⁴⁸ Usp. brončani kip boksača koji se odmara, nađenog na Kvirinalu u Rimu. N. HIMMELMANN i dr., 1989, 150 i d., 201, br. 1, sl. na str. 165-171, sl. na str. 202, 203 ili pak boksača u uspravnom položaju na statueti iz Bazela R. THOMAS, 1992, 147, sl. 153. Nešto manje je oštećeno lice boksača iz Olimpije, ali mu je jasno spljošten nos, usp. K. FITTSCHEN, 1988, tab. 51, 1-2; B. SISMONDO RIDGWAY, 1997, 345, tab. 85 a-e, te *GESCHICHTE*, 2004, 397 i d., 544, sl. 369 a-c. Usp. i stojećeg boksera na korintskom kapitelu iz kasnohelenističkog doba M. D. MITTEN - S. F. DOERINGER, 1967, 133, br. 133.

⁴⁹ N. HIMMELMANN, 1989, sl. na str. 170 i 171.

⁵⁰ Disk se nalazi u početnom stanju prije zamaha rukama iznad glave, usp. R. THOMAS, 1992, 30 i d., sl. 18 (iz svetišta Kabira u Tebi) ili 81, sl. 68. Često je disk i kod bedara usp. *GESCHICHTE*, 2004, 527, sl. 249 a-b. O tome kipu vidi još kasnije.

⁵¹ Na primjer Dorifora s kopljem na leđima, usp. A. BORBEIN, 2002, 361, br. 241-245, sl. 241, 242, 244; *GESCHICHTE*, 2004, 127 i d., 505, sl. 80a-e. U obje

publikacije navedena je najvažnija literatura. Koplje je često oslonjeno na pod, a spravu u rukama drži atleta, usp. *GESCHICHTE*, 2004, 55 i d., 502, sl. 51 (nadgrobna stela atlete iz Nisira). U položaju dorifora je i atleta pokraj konja na reljefu iz Argosa, usp. A. BORBEIN, 2002, 361, br. 245 i sl.

⁵² Hrvanje je spadalo u klasička gimnička natjecanja i bilo je nagrađivano kao i ostala slična natjecanja o čemu svjedoči grčki natpis iz Atene (prva polovica IV. st. prije Kr.). Po tom dokumentu jednako su visoku nagradu dobijali boksači i hrvači (60 nagradnih amfora), a nešto veću pankratisti (70 amfora). Usp. M. BENTZ, 2002, 247 i d., br. 146, sl. 146.

⁵³ Osim kipova spomenutih u bilj. 45, usp. još i najčuvenijeg od njih Mironova Diskobola (tzv. Lancelotti) usp. *GESCHICHTE*, 2004, 25 i d., 499, br. 32, sl. 32) i kopiju iz Castelporziana, *GESCHICHTE*, 2004, 25 i d., 499, br. 33, sl. 33.

⁵⁴ Usp. bilj. 44. A. BORBEIN, 2002, 354 i d., br. 240-245.

⁵⁵ Osim bilj. 41 usp. M. BENTZ, 2002, 256, br. 151, 152, 153.

bilo prikaza i atleta kojima se teško može odrediti disciplina, kao što su na primjer Diadumen,⁵⁶ Westmacott dječak,⁵⁷ Lijevač ulja,⁵⁸ Mladić koji postavlja sebi vijenac na glavu (Getty bronca),⁵⁹ Mladić iz Antikitere⁶⁰ i mnogi drugi. Umjetnici su tražili i nalazili inspiraciju u svim mogućim radnjama i pokretima koje su natjecatelji obilno nudili njihovoj kreativnoj imaginaciji.

5. DATACIJA ARHETIPA

Svi se istraživači slažu da se tip kipa Efez-Orjule datira u rasponu od nešto više od pedesetak godina (cca 360. do 280.),⁶¹ što bi značilo da arhetip svrstavaju u kasnoklasično ili u ranohelenističko doba. Nedoumica je nedvojbeno i pokazuje stanovito nesuglasje znanstvenog razmišljanja, što je, čini se, posljedica stilskih nekoherentnosti koje nudi skulptura. To nije, međutim, i jedini slučaj u grčkoj umjetnosti. Već je prije spomenuta dilema u vezi s tzv. Westmacott dječakom, a ima i mnogo drugih. Kip pokazuje neke karakteristike ranijega doba ili se oslanja na tradiciju, a isto tako donosi i nove elemente. Ikonografske i stilske karakteristike počivaju na Polikletovoj baštini (snaga muskulature, proporcije tijela i glave te balans masa). Visina glave je oko 30 cm, što bi značilo da tvori približno šesti dio tijela, što upućuje na kanon V. st. prije Kr.⁶² Naprotiv, zavijeni oblik tijela, odmaknute ruke, vitke noge i ikonografija upućivale bi više na kipare IV. st. prije Kr., Lizipa i njegove epigone. Prema Pliniju (XXXIV, 65) Lizip je znatno doprinio napretku skulpturalne umjetnosti smanjujući glavu i nudeći izduženije proporcije, tako da njegovi kipovi izgledaju vitkiji.⁶³ Odnos glave i tijela Lizipovih kipova je oko 1:7. Tako je

⁵⁶ *GESCHICHTE*, 2004, 131 i d., 506, sl. 84 (Madrid), 85 a-b (Atena).

⁵⁷ *GESCHICHTE*, 2004, 243, sl. 180, 181 a, 181 b,c.

⁵⁸ *GESCHICHTE*, 2004, 289 i d., sl. 247 (Dresden).

⁵⁹ Usp. bilj. 1 i rekonstrukciju i dilemu je li kip djelo Polikleta ili nešto kasniji rad, usp. A. LINFERT, 1994, 842 i d., sl. 9. Fragment kopije Westmacott dječaka sačuvao se i u Saloni, N. CAMBI, 2005, 23, sl. 20.

⁶⁰ B. SISMONDO RIDGWAY, 1997, 340, tab. 83 a-d; *GESCHICHTE*, 2004, 320 i d., 532, sl. 293 a-e.

⁶¹ Riječ je o bezbrojnim istraživačima koji su se tijekom povijesti klasične arheologije bavili tim kipom. Kip iz Uffizi je prvi put bio objavljen još u XVIII. st. Više manje u svim ovdje citiranim radovima ima barem nekoliko rečenica o datiranju kipa.

⁶² U V. st. prije Kr. Kanon je Polikletovo djelo (usp. Plinije, *N.b.* XXXIV, 55: *Fecit et quem canona artifices vocant liniamenta artis ex eo petentes veluti a lege quadam solusque hominum artem ipsam fecisse opere iudicatur*. Prijevod: "Načinio je i onaj kip koji su umjetnici zvali 'kanon' ili obrazac, s kojega su se mogle uzeti mjere i umjetnički naputci, kao s nekog zadanog zakona". Samo njemu se među umjetnicima priznavalo da je konkretizirao i ostvario svoju umjetničku teoriju u jednom umjetničkom djelu. O Polikletovom kanonu usp. A. BORBEIN, 2002, 363, br. 246 (A. Klöckner).

⁶³ O Lizipovoj estetici usp. Plinije, *N.b.* XXXIV, 65. Navod glasi: *Statuariae arti plurimum traditur contulisse capillum exprimendo, capita minora faciendo quam antiqui, corpora graciliora siccioraque, per quae proceritas signorum maior videretur. Non habet latinum nomen symmetria, quam diligentissime custodiit, nova intactaque ratione quadratus veterum statuas permutando; vulgoque dicebat ab illis factos quales essent homines, a se quales viderentur esse. Propriae huius videntur esse argutiae operum custoditae in minimis quoque rebus*. Prijevod: "Govori se da je Lizip mnogo doprinio napretku kiparske umjetnosti, dajući kosi poseban izraz, smanjujući glavu u odnosu na stare (sc. umjetnike) i prikazujući tijelo vitkijim i mršavijim; poradi toga kip izgleda viši. Nema u latinskom pravi izraz da bi se prevelo grčki "simetrija", koju je on slijedio s iznimnom ustrajnošću zamjenjujući tako novim i nikad rabljenim sustavom u odnosu na "kvadratni" stas starih (sc. kipova). I treba naprosto kazati da su oni donosili ljude kakvi su bili, a da je on međutim kakvi su se oni činili da jesu. Jedna od njegovih karakteristika je bila da je zapažao i prikazivao pojedinosti i detalje i u najmanjim stvarima". O tome usp. komentar S. FERRI, 1946, 88 i d. na taj kaput. O pojmu simetrija, osim S. Ferrija usp. također J. J. POLITT, 1974, 12 i d. 160 i d. O pojmovima "quadratus" usp. S. FERRI, 1962, 561 i d.; O Lizipovoj estetici usp. A. F. STEWART, 1978, 163 i d., 301 i d., 473 i d.; P. MORENO, 1973, passim, P. MORENO, 1974, passim. A. F. STEWART, 1990, 186 i d., P. MORENO, 1995.

umjetnik stvorio novi sustav mjera i odnosa tijela (novi kanon). Prema tome, Čistač strigila bio je umjetničko djelo izrađeno po Polikletovu kanonu, ali s karakteristikama IV. st. prije Kr. pa bi logičnija bila predlizipska datacija.

S druge strane lice pak iskazuje neznatno sjetan izraz koji bi pouzdano bio izrazitiji da su se očuvale oči načinjene od staklene paste koja je omogućivala snažan koloristički naglasak. Crveno obojene usne su postupak koji ukazuje na želju za oživljavanjem jednolične brončane površine. Muskulatura lica je pokretna. Uz usta se zapaža fina mimika, bez većih pomaka. Desni obraz je nešto napuhaniji nego lijevi što bi upućivalo da je glava bila malo nagnuta na desno rame, ali to, čini se, ipak nije bio slučaj. Lako je moguće da je to bio osobni detalj fizionomije. Desni zaobljeniji obraz se zapaža i na bečkom Čistaču strigila i zbog toga je njegova glava malo nagnutija na desno rame nego na orjulskom. S obzirom na očuvanost, osobito vrata, orjulskog primjerka, treba ipak pretpostaviti da je to bio njezin pravilan položaj, bez obzira na obraz. Kod bečkog je naime mnogo toga bilo nadomješteno zbog fragmenatiranosti pa je upitno je li glava uistinu izvorno bila nagnuta na desno rame. Neznatno tamna crta otvora usta ukazuje da je mladićevo lice izražavalo samo malo uznemireno stanje psihe (patos). Da su klasični umjetnici bili zainteresirani za gubitnike, možda bi se moglo reći da izraz iskazuje tugu zbog izgubljene borbe. Međutim, to su po svoj prilici samo svježi dojmovi nakon natjecanja koji su u postupnom smirivanju. Vrlo kruta i snažno profilirana kovrčava kosa dobro se očuvala i u potpunom je skladu s pretpostavljenim razdobljem u kojem je kip nastao. Na stražnjem dijelu glave i na sredini tjemena pramenovi su plamenoliko-srpastog oblika i dosta neuredni. S druge strane naprijed i sa strana kosa je začesljana. Po svemu sudeći pramenovi su začesljani prema straga i malo nadesno, dok su pramenovi poviše desne i lijeve slijepoočnice upravljani naprijed (na rubove čela). Pramenovi su poslušali i pružili se bez kovrčanja u željenom pravcu. Kosa i frizura omogućile su virtuoznu kiparsku obradu koja je pokazala ne samo veliko plastično, nego i grafičko bogatstvo.

Gore navedeni oblik pramenova nije, dakle, improvizacija poslije natjecanja nego je riječ o tipu frizure koja se, doduše ne javlja osobito često na grčkim kipovima, ali je ipak poznata i može pružiti oslonac za datiranje. U V. st. prije Kr. je nema. Na primjer kod Mironova Diskobola kosa je kratka i prilegla uz lubanju.⁶⁴ Ona je praktički bez reljefa. Polikletovi kipovi imaju slične, ali ipak različite frizure pa se može, čak i kad tijelo nije očuvano, prepoznati kojem od poznatih tipova pripada.⁶⁵ Te su frizure redovno razdijeljene na sredini čela. Pramenovi su međusobno razdvajani i grafički bogati, ali nisu plastični i visoki kao na kasnijim kipovima, nego su "jednokatni". Tek kasnije se način friziranja pramenova mijenja što svjedoče glave kipova Skopasa, Lizipa, nešto manje i Praksitela te njihovih sljedbenika - to znači od IV. st. pa nadalje. I sam Plinije naglašava da je Lizip posebnu pažnju poklonio kosi i otkrio nove mogućnosti njezine modelacije.⁶⁶ Pramenovi glava su od tada neuredno kovrčavi, međusobno razdvojeni, i razmjerno kratki, a često i "dvokatni".⁶⁷ Te su frizure srodne našem tipu skulpture. Takve se frizure, doduše, javljaju i u kasnije doba ali su one različitih tipova, nisu, međutim, posve odbačene ni kratke i glatke frizure. Prema tome, oblik frizure je važan element za dataciju našeg kipa i kasnija je stilsko-modna karakteristika, svojstvena više-manje čitavom IV. st.

⁶⁴ O Diskobolu usp. bilj. 50.

⁶⁵ Usp. P. ZANKLER, 1978, 4 i d., tab. I i d.; *GESCHICHTE*, 2004, 128 i d.

⁶⁶ Usp. bilj. 57.

⁶⁷ Velika je raznolikost tih frizura u rasporedu pramenova. Takva nemirna kosa traži kiparsku virtuoznost pri modeliranju. To se lako može provjeriti na glavama kipova koji se spominju u ovom radu. Nedvojbeno je da je kosa zapravo izraz modne promjene koja indicira vrijeme nastanka.

Već su prije iznesena ikonografska, stilska i kronološka razmatranja prilično dobro odredila okvir u kojem je nastao orjulski kip. On se, dakle, povezuje uz atlete IV. st. kojih je bio poznat razmjerno velik broj. S Lizipom se kip ipak ne smije povezivati, iako je kipar eksperimentirao pokretima i položajima tijela. Veliki sikionski majstor je bio reper za svoje manje kreativne kolege. Ovi posljednji su često pokušavali razrađivati ono što je Lizip stvorio. Karakterističan primjer razrade je reljef s atenske Akropole na kojem se pojavljuju apoksiomeni u različitim pozicijama struganja tijela te dolaska, odnosno odlaska s mjesta gdje se skupina atleta sređivala nakon natjecanja.⁶⁸ Reljef valja pripisati nekom od Lizipovih sljedbenika među kojima su nedvojbeno bili i njegovi sinovi. I ovaj reljef jasno svjedoči o velikoj omiljenosti prikazivanja scena nakon završetka natjecanja i ikonografskih razrada radnja nakon borbe. Stoga, dakle, valja i tip Čistača strigila shvatiti kao razradu ideje koja se počela pojavljivati još prije jednog stoljeća, vjerojatno s Polikletom.

Čistač strigila je, dakle, autentičan kip, bez obzira što se s jedne strane oslanja na ranije ikonografske elemente bliske Polikletu, a s druge na one karakteristične za Lizipa. To je zacijelo zrelo i umješno variranje različitih predložaka, s dodatkom vlastitih rješenja, kao što su položaj desnog ramena, zaobljenost leđa, neznatno asimetrični desni obraz i ponešto nezainteresirani ali ipak patetičan pogled.

Teško je naći umjetninu koja bi ovome kipu po stilskim i drugim karakteristikama bila bliska, a pogotovo povezati ga s nekim umjetnikom ili pak očuvanim umjetninama. S. Lattimore je efeško-bečki kip usporedio s fragmentiranim brončanim ostatcima (samo bista) sjedeće dame čija je glava pokrivena velom, otkrivenim u moru u blizini Knida u Maloj Aziji.⁶⁹ Čini se ipak da osim nadolje upravljenog pogleda nema posebno bliskih ili zajedničkih umjetničkih obilježja. Takvoj je usporedbi otežavajuća okolnost činjenica što se radi o posve različitoj ikonografiji. Čini se da bi polazište za pronalaženje veza s nekim drugim kipovima, odnosno njihovim, na žalost, nepoznatim tvorcima mogla biti neobična frizura mladića, zapravo začušljani pramenovi jer je to dosta specifično i prilično rijetko. Osim toga u tom smislu mogla bi se još iskoristiti usporedba položaja tijela i oblika ramena što je također karakteristično. Slična frizura javlja se na kipu diskobola u Museo Capitolino (Rim)⁷⁰ koji počinje proces bacanja (disk je još uz bok) (Sl. 10). Fascinantno je slična i frizura na kopiji jednoga atlete iz Kopenhagena kojemu se očuvala samo glava s portretnim obilježjima (Sl. 11).⁷¹ Pramenovi nisu toliko dugi i ravni kao kod orjulskog kipa nego su lagano valoviti i to je zapravo jedan te isti oblik frizure. To bi ukazivalo da je i kosa našem atleti također bila valovita, ali da je od znoja svlažena i izravnata. Na sličan način položeni čeonni pramenovi javljaju se i na nekim grčkim portretima iz IV. st. ili neznatno kasnijega vremena, kao što su oni Ksenofonta čiji su pramenovi upravljani na stranu, ali ne na desno nego na lijevo.⁷² Još sličniji je čeonni raspored pramenova na glavi Menandra čiji pramenovi idu naviše i nadesno, dok su vrhovi malo okrenuti prema dolje (Sl. 12).⁷³ Sve je to znak da je spomenuti oblik zapravo opći tip frizure i da su ga rabili neki pojedinci tijekom IV. st. Kod portreta nisu, doduše, frizure identične, ali ipak pokazuju mnoge podudarnosti. Međutim, njezina upotreba (s neznatnim razlikama) na tri različita kipa atleta (Orjule, Rim, Kopenhagen)

⁶⁸ Usp. R. R. R. SMITH, 1995, 52, sl. 45.

⁶⁹ S. LATTIMORE, 1972, 76, sl. 4.

⁷⁰ *GESCHICHTE*, 2004, 289 i d., sl. 249 a-b.

⁷¹ K. FITTSCHEN, 1988, tab. 67, 2; F. JOHANSEN, 1992, 58, br. 20; *GESCHICHTE*, 2004, 412 i d., 545, sl. 387 a-b.

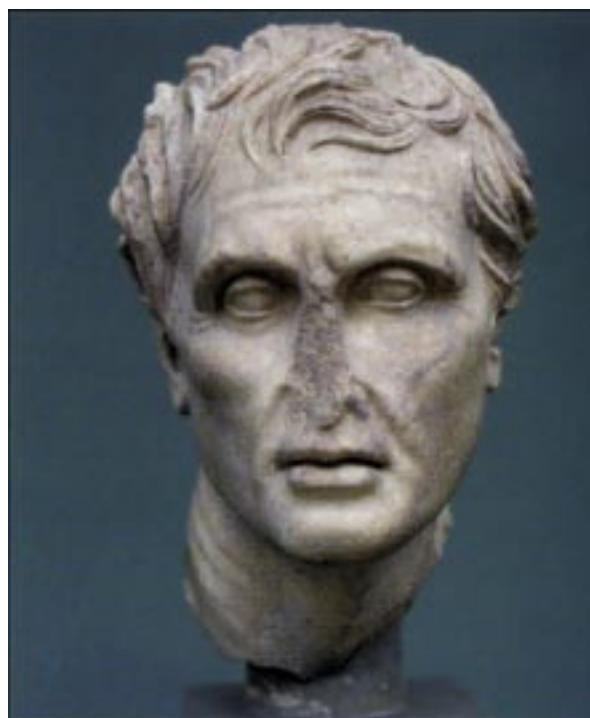
⁷² Usp. G. M. A. RICHTER, 1984, 217, sl. 179 i 180; K. FITTSCHEN, 1988, tab. 70, 1-2, 71, 1-2; *GESCHICHTE*, 2004, 414 i d., 545, sl. 388 a-b.

⁷³ G. M. A. RICHTER, 1984, 159 i d., sl. 121, 122, 125 i 126.; K. FITTSCHEN, 1988, tab. 90-105.

Sl. 10. Kip mladog diskobola iz Rima (Museo Capitolino), en face

Fig. 10. The statue of a young discobolus from Rome (Museo Capitolino), en face

Sl. 11. Glava mladog atleta iz Kopenhagena (vjerojatno iz Rima), en face

Fig. 11. The head of a young athlete from Copenhagen (probably from Rome), en face

Sl. 12. Glava Menandra u Ny Carlsberg Gliptotek (en face)

Fig. 12. The head of Menander in the Ny Carlsberg Gliptotek, Copenhagen (en face)

indicija je da je uživala razmjerno kratkotrajnu popularnost i da je brzo nestala. Znakovito je k tomu da spomenuti fragment diskobola pokazuje srodnosti i u nekim drugim pojedinostima kao što je oblik muskulature ramena, bicepsa, prsišta, elegancija nogu i mekoća oblikovanja površina inkarnata. Usporedi jednako uvučeno rame i nabrekli *trapesius* suprotne ruke od one koja nosi spravu. K tomu, na sličan je način oblikovana glava i pogled upravljen nadolje sa sličnim patosom. Sve to, unatoč tomu što je riječ o različitom materijalu i činjenici da se u slučaju diskobola radi o skromnoj rimskoj kopiji, a kod orjuskog o visoko vrijednoj umjetnini, govori o obostranoj bliskosti. Zbog toga bi orjulski kip po svoj prilici valjalo datirati približno u isto doba kao i arhetip rimskog bacača diska, a to znači negdje u doba oko sredine IV. st. kad su takvi likovi i frizure bili popularni, kad se još osjeća Polikletova baština, a kad se istodobno razvijaju i nove tendencije.⁷⁴ S tim kipovima stilski su srodni još drezdenski mladić, kao i neki drugi.⁷⁵ Stoga, valjalo bi pretpostaviti da je i kip atleta iz Jadrana pripadao poznatom ikonografskom tipu i da je prikazivao karakterističnu radnju koja se događala poslije natjecanja. Umjetnik je po svoj prilici imao u vidu konkretnog mladića što bi značilo da je riječ zapravo o portretu sa suzdržanim fizionomijskim karakteristikama. Zaključiti je da je umjetnik stvarao prema prevladavajućim standardima i tipovima, ali istodobno donoseći i svoje vlastite, svježije inačice. Da je kip nastao poslije Lizipa, bio bi po svoj prilici izrazitiji njegov utjecaj.

6. KOPIJA ILI ORIGINAL?

Donosi li orjulski kip kakve nove spoznaje? Je li po srijedi kopija ili eventualno čak i original? Ako je kopija, je li grčka ili rimska? Kip je bio pomnjivo proučen tijekom konzervatorsko-restauratorskog procesa što može ako ne riješiti, a ono pripomoći rješavanju gore navedenih pitanja. Naime, ispitan je sastav bronce, način spajanja, tehnološka obrada, krpanje rupica, način i nepravilnosti lijevanja, armiranja unutrašnjosti i sl. Analize su utvrdile da je bronca imala niski postotak olova što je primarno grčki postupak pri dobijanju slitine. Doduše, takav se postupak mogao zadržati i kasnije, ali samo u onim regijama gdje se tradicija dugo održavala. Nepravilnosti pri lijevanju su vrlo pažljivo krpane i pri tomu je upotrijebljena maksimalna pažnja i preciznost čime se baš nisu mogli pohvaliti rimski majstori. Takve rupice i sličan oblik manjih i većih zakrpa pokazuju brončani kipovi helenističkog vladara,⁷⁶ boksača⁷⁷ (oba s Kvirinala u Rimu) te mnogi drugi⁷⁸. Bedra s unutrašnje strane nisu povezana u lijevanju, iako se međusobno dodiruju, što je znak akribičnosti rada i grčke tehnološke tradicije. Međutim, kad je kronologija u pitanju, tada je posebno važno upozoriti još na dvije stvari. Prva je da se pri ispitivanju unutrašnjosti kipa nisu našli tragovi gline od modela koji je služio za izradu kalupa, ali su otkriveni ostatci mišjeg gnijezda. Miš je u unutrašnjost mogao ući samo dok je kip ležao na zemlji, nakon što je pao s postolja i pri tome se oštetio. Glodavac je ušao kroz veću rupu na desnoj nozi koja se stvorila tijekom ležanja na zemlji. Kad mu je bio već omogućen prolaz, u lijevoj podlaktici je

⁷⁴ Ovo je datacija arhetipa Čistača strigila koju zastupa W. Geominy u *GESCHICHTE*, 2004, 287 i d. te 289 i d. Priklanjam se njegovoj dataciji, ali s različitom argumentacijom.

⁷⁵ *GESCHICHTE*, 2004, 289, 527, sl. 247 a-b.

⁷⁶ N. HIMMELMANN, 1988, 181 i d.

⁷⁷ N. HIMMELMANN, 1988, 176, sl. 67.

⁷⁸ Riječ je o malim zakrpama od bronce koje su uglavljene u rupice i zalemljene te toplinskim postupkom smekšane da bi se mogle čekićem izravnati s površinom inkarnata kipa. Usp. zakrpe na Mladiću iz Getty kolekcije J. FREL, 1978, 11, sl. 6.

sebi od organske materije (trave i sl.) načinio gnijezdo. Pad kipa je po svoj prilici uzrokovalo loše sidrenje kipa na bazi zbog čega je došlo do postupnog naginjanja. Težina kipa je sve više prelazila na lijevo stopalo koje se postupno deformiralo, a pri tome iskrivilo na desno zbog čega su prsti malo izdignuti od stajne podloge. Kad se poremetilo težište, kip je pao. U gnijezdo je miš donosio sjemenke i koštice na kojima su vidljivi tragovi glodanja. C-14 analiza organske materije ponudila je samo dosta široku dataciju od kraja I. st. prije Kr. do II. st. poslije Kr. To je slabo iskoristivo za bilo kakvu dataciju kipa. Drugi važan momenat o kojem valja voditi računa je što se na površini inkarnata stvorila izvanredno kvalitetna i debela brončana patina koja se vrlo dugo stvarala na otvorenom. Koliko je vremena kip stajao na postamentu, a poslije i na zemlji, uistinu je nemoguće dokazati, ali ne bi bilo nemoguće i duže od jednog stoljeća (mišljenje restauratora A. Šerbetića). Da bi kip nakon antičke reparacije funkcionirao, izrađena je nova, gotovo kvadratna baza koja je također načinjena od izvorno nepripadajućih dijelova: brončane ploče (stajna površina) na koju su zalemljene obrubne trake s meandrom u reljefu s tri strane (stražnja je prazna). I ti dijelovi postamenta također su pripadali nekom ranijem spomeniku. Po obliku meandra nova baza je nedvojbeno iz predrimskog razdoblja. I bronca tih dijelova ima nizak postotak olova. Sve navedeno upućuje da je kip originalno morao biti izrađen znatno prije promjene stare u novu eru.

Ima, međutim, nekih zbunjujućih momenata glede vremena nastanka kipa. Prije svega činjenica je da su postojala barem tri gotovo identična brončana kipa. Da bi se te brončane statue izradile, a u krajnjoj liniji i kameni kipovi, morao je neprekidno postojati model na temelju kojega su se radile kopije. Ako se orjulski kip početkom I. st. našao u moru, tada je jedan od mogućih modela bio zauvijek izgubljen. Prema tomu, ipak nije moguće tvrditi da je orjulski kip original, jer kako bi se radile ostale kopije. Trebalo bi načiniti usporedbe sastava bronce, kao i mnoge druge osobito mjerne odnose svih brončanih kipova istog tipa. U sadašnjem trenutku moguće je samo usporediti orjulski kip i efeško-bečki kip. Usporedne mjere jednoga i drugoga koje sam imao na raspolaganju nisu, na žalost, dovoljne da se načini precizna analiza međusobnih odnosa koja bi pokazala u kojoj se mjeri kipovi podudaraju. Međutim, ta dva kipa već na prvi pogled pokazuju dosta značajne razlike. Prije svega, iako su visine identične, orjulski primjerak izgleda znatno vitkiji, izduženiji i mnogo bolje rađen, kad je riječ o tijelu. Glave su gotovo identične, samo je bečkog nagnuta na desno rame, što bi možda izgledalo logičnije, dok je našega neznatno na lijevo. Muskulatura ramena i ruku bečkog je mnogo snažnija. Takav se dojam također stječe i kad se usporede bedra i potkoljenice. Bedra bečkog su deblja i snažnija, listovi orjulskog su vitkiji i izduženiji. Ruke bečkog su odmaknutije od tijela i nešto položenije. U cjelini bečki kip izgleda mnogo kvadratičniji. To sve bi upućivalo da kipovi nisu bili izrađeni po identičnom modelu. Međutim, još bi trebalo podrobnije ispitati sve mjere (njih barem pedesetak) da bi se utvrdile međusobne razlike.

Isto tako nije moguće pouzdano govoriti o tome gdje je bilo izvorno mjesto izrade i postave kipa, ali bi se smjelo pomišljati na neki grčki grad u Maloj Aziji. Neobjašnjivo je ni kako toliko poznati originalni kip nije bio zabilježen u antičkoj literaturi kad je bio toliko poznat, tražen i proširen u rimskom svijetu. Osim efeškog i orjulskog kipa sve druge kopije potječu iz Rima ili njegove najbliže okolice (bazaltni kip iz Castel Gandolfa i kipić iz Bostona nađen uz Frascatiju (Sl. 7)) i Plinije ih je mogao poznavati čak iz autopsije, ali on se gotovo isključivo pouzdao u informacije i pisane izvore. Na temelju svega gore navedenoga po srijedi je najvjerojatnije helenistička kopija (2.-1. st. prije Kr.) koja se smatrala vrijednom pa je temeljito obnovljena nakon velikih oštećenja što pri padu, što ležanjem na zemlji.

7. KRAJNJA DESTINACIJA

Već je ranije navedeno da je orjulski kip jedina velika bronca otkrivena u podmorju istočnog Jadrana. Kako je kip dospio u more, nije moguće pouzdano utvrditi. Na morskom dnu uz kip nisu pronađeni ostatci brodoloma, ali je nedaleko ležala prečka olovnog sidra.⁷⁹ Pretraživanja na okolnom prostoru nisu dala rezultata. Kako u blizini nalaza nema nekog većeg antičkog naselja Čistač strigila nije mogao biti bačen u more u kasnoantičkom razdoblju kad se razračunavalo s antičkim kipovima. Najprihvatljivije bi bilo pretpostaviti da je kip izbačen u more da bi se olakšao u nevremenu havarirani brod kao što je bilo uobičajeno (usp. *Actus Apost.* 27, 18... *submisso vase sic ferebantur valide autem nobis tempestate iactatis sequenti die iactum fecerunt et tertia die suis manibus armamenta navis proiecerunt*⁸⁰). Kasnije je ista posada, prije konačne havarije, u more bacila čak i žito ali su se prije toga svi putnici i posada najeli (*Actus Apost.* 27, 38 *et satiati cibo adleviabant navem iactantes triticum in mare*⁸¹). Za nevjeme u kojem se našao orjulski brod govorilo bi i pronađeno sidro. Sidara se posada, doduše, teško lišavala, jer su pomagala, kad bi dobro zakačila kakav podmorski greben, da vjetar ne nosi brod kao orahovu ljusku (usp. *Actus Apost.* 27, 40 .... *et cum anchoras abtulissent committebant se mari*⁸²). Stoga bi se moglo pretpostaviti da je brod koji je prevezio kip vjetar bacao prema hridovitim obalama sjeverozapadnog rta Orjule i da se posada pokušavala spasiti bacanjem u more tereta. Je li se brod ipak spasio i stigao do neke zaštićene uvale ili čak sve do Osora koji je bio prva postaja na ruti, nije, naravno, poznato.

Koje je bilo krajnje odredište kipa izvađenog iz mora kod otočića Vele Orjule? Najbliži grad Osor (Apsorus) sigurno nije, ali je brod morao proći kroz Osorski tjesnac, bez obzira je li konačni cilj bila sjeverna Italija ili Istra. Druge destinacije s obzirom na mjesto nesreće ne dolaze u obzir. Od važnih gradova sjevernojadranskih regija moglo bi se pomišljati na Akvileju i Tergeste, odnosno Polu i Parenčij. Međutim, i druge sofisticirane sredine, pa čak i negradske, mogle su poželjeti jedan takav kip, platiti njegovu vrijednost, repariranje te dugi i riskantan prijevoz. To je sve valjalo dogovoriti još prije puta. Čini se prihvatljivim da je teret broda bio namijenjen raskošnoj ranocarskoj vili u uvali Verige na Velom Brijunu koja se sastojala od rezidencijalnog kvarta, tri jednostavna hrama međusobno povezana polukružnim trijemom, ukrasnog morskog prospekta s nišama (očito namijenjena kipovima), ulazom (*diaeta*), palestrom i složeno građenim termama u kojima je bilo mnogo niša (također za kipove) te gospodarskom četvrti (Sl. 13).⁸³ U svim dijelovima kompleksnog lokaliteta, pa čak i na otvoreno, mogli su stajati kipovi. Međutim, upravo bi terme s velikom palestrom bile prikladan ambijent za kip Čistača strigila. Ostatci kipova su nalaženi u Verigama, kao što je na primjer fragment vrča ili hidrije od bijelog mramora

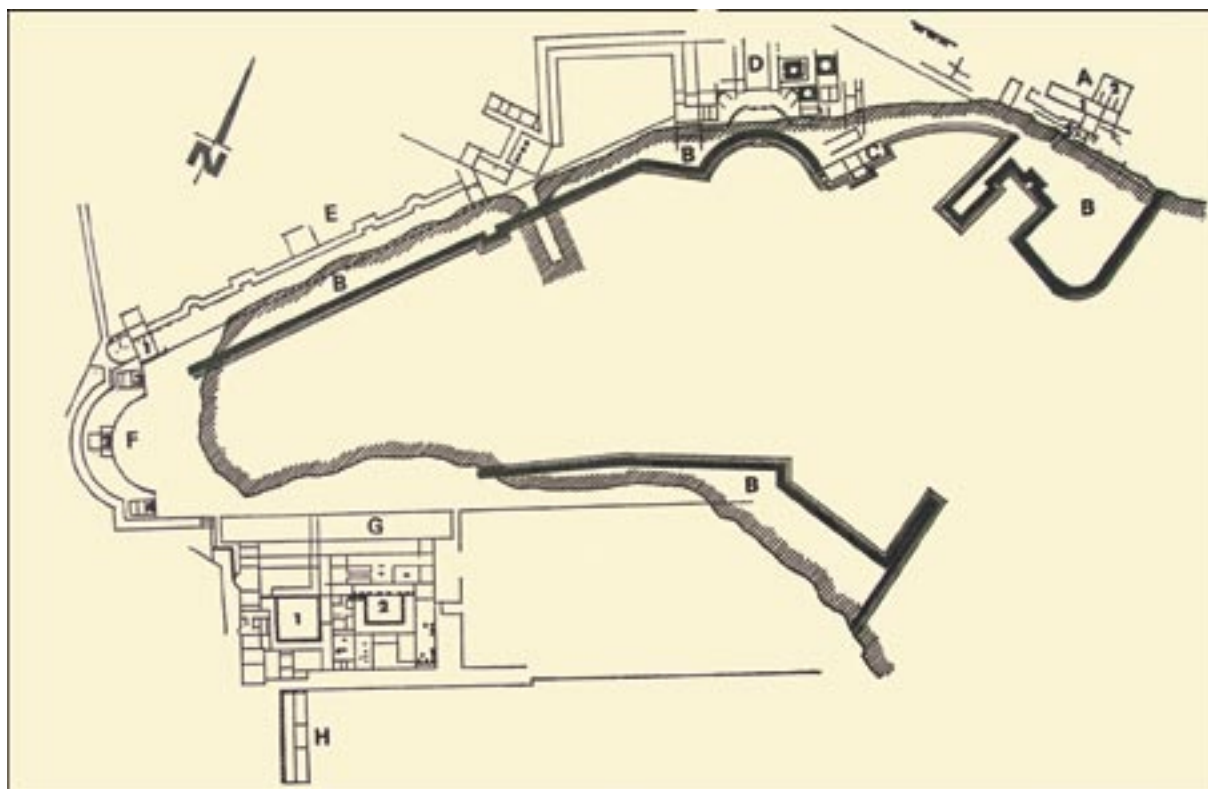
⁷⁹ M. E. STÉNUIT – R. STÉNUIT – M. ORLIĆ – S. GLUŠČEVIĆ, 2001, 201, sl. 8, 9. Doduše, na mjestu je bilo i razasutih amfora i krhotina, ali prema istraživačima ne bi moglo biti riječi o ostacima brodoloma. Amfore su još nađene oko 200 m jugozapadnije, ali ni one nisu pripadale brodolomu.

⁸⁰ Prijevod: "Budući da nas je oluja silovito udarala, sutradan se riješiše tovara, a treći dan svojim rukama izbacije brodsku opremu".

⁸¹ Prijevod: "Jednom nasićeni, stanu rasterećivati lađu bacajući žito u more".

⁸² Prijevod: "Odrješiše sidra i ostave ih u moru".

⁸³ O Brijunim usp. V. BEGOVIĆ DVORŽAK, 1990, 97 i d., sl. 1, pl. I-V; V. BEGOVIĆ DVORŽAK, 1992-94, 25 i d., pl. I i II; J. B. WARD PERKINS, 1994, 196, sl. 119; V. BEGOVIĆ DVORŽAK, 1995, 47 i d.; V. BEGOVIĆ DVORŽAK, 1997, 85 i d.; V. BEGOVIĆ DVORŽAK, 1997-98, 47 i d., sl. 1, 2, 3 a, b, c, 4; V. BEGOVIĆ DVORŽAK – I. SCHRUNK, 1999-2000, 425 i d., sl. 1-14; N. CAMBI, 2002, 78 i d., sl. 94-96.; X. LAFON, 2001, 459, 461, sl. 194.; M. SUIĆ, 2003, 327, sl. 156-158.

Sl. 13. Tlocrt rimske vile u uvali Verige, Veli Brijun

Fig. 13. The plan of the Roman villa in Verige Bay on the island of Veli Brijun

s vrlo mekim frizom lebdećih labudova u plitkom reljefu.⁸⁴ Posuda bi ukazivala da je po srijedi bio kip Praksitelove Afrodite Knidske kojoj je do nogu bio prikazan sličan vrč ili hidrija, dok se naga božica spremala ući u bazen.⁸⁵ Po svojoj prilici riječ je o kopiji iz ranocarskog doba. Na dvije sačuvane rimske kopije Afrodite Knidske nema na posudi takvog friza labudova, što pokazuje da je ovaj primjerak bio znatno raskošniji. Kad se k tomu ima na umu da je kompleks pripadao nekim bogatim ljudima,⁸⁶ koji su svoje bogatstvo dugo stjecali tijekom kasnorepublikanskog doba, tada nije nemoguće da su oni naručivali i kipove za ukrašavanje arhitekture koja je naprosto tražila vrijedne umjetnine u svojim brojnim nišama. Stoga je moguće da je teret broda koji je nosio i kip Čistača strigila bio namijenjen kompleksu na Velom Brijunu. Je li brod ipak stigao do Brijuna, ali bez kipa, ili se još s drugim teretom (drugi kipovi ?) još nalazi negdje u moru? Na ta dva pitanja odgovore bi mogla dati samo još temeljitija istraživanja i prospekcije.

⁸⁴ V. BEGOVIĆ DVORŽAK, 1995, 28 i d., sl. 3-7.; V. BEGOVIĆ DVORŽAK – I. SCHRUNK, 2005, 191 i d., sl. 1-8.

⁸⁵ *GESCHICHTE*, 2004, 365 i d., 533, sl. 297 a-b, 298. To su posude za podešavanje temperature vode. One su se u brončanim i varijantama od drugog metala dugo upotrebljavale u bazenima i toplim kupkama (hamami).

⁸⁶ Moguće je da su vlasnici bili obitelj *Laecania* koji su producirali poloprivredne proizvode punjene u amfore s njihovim žigom. Usp. R. MATIJAŠIĆ, 1998, 120. Međutim, *fulonica* i bojanje tkanina mogli su biti u carskom vlasništvu pa bi raskošni kipovi bili još shvatljiviji u rezidenciji na otoku koji je vlastima uvijek bio omiljen kao ljetno boravište.

Kip koji je slučajno otkriven u podmorju Vele Orjule doživio je ne tako rijetku sudbinu grčkih umjetnina. To je bila tragična priča iz vremena pred više od dvije tisuće godina, ali sa sretnim ishodom na radost našem i sljedećim pokoljenjima. More je u kasnorepublikansko i ranocararsko doba odnosilo mnoge brodove i terete, ali i živote. Pomorci su često riskirali kao što je to uradio i zapovjednik Pavlova broda koji je iz Krete krenuo u Rim, iako je vrijeme plovidbe već istjecalo (*Actus Apost. 27, 9-12: "multo autem tempore peracto et cum iam non esset tuta navigatio eo quod et ieiunium iam praeterisset consolabatur Paulus dicens eis viri video quoniam cum iniuria et multo damno non solum oneris et navis sed etiam animarum nostrorum incipit esse navigatio centurio autem gubernatori et nauclerio magis credebat quam his quae a Paulo dicebantur et cum aptus portus nonesset ad hiemodum plurimi statuerunt consilium navigare inde si quo modo possent devenientes Phoenice hiemare portum Cretae rescepicentem ad africanum et ad chorum"*).⁸⁷ Nije bilo vrijedno živjeti, nego ploviti kako je svojim ljudima prije nego što su krenuli u nabavku žita kazao Pompej: *navigare necesse est, vivere non est necesse*.⁸⁸ Orjulskom brodu se dogodilo ono što se nije dogodilo Pompeju, a mornari strepili da se ne dogodi. Rizikom se profitiralo. I Pompej je profitirao, a osobito glede njegova vlastita ugleda u puku koji je gradio u svom naumljenom, ali neostvarenom monarhijskom usponu. Profit je vjerojatno tjerao i zapovjednika orjulskog broda. Brodolomima, na žalost, dugujemo što poznajemo mnoge originalne antičke umjetnine, a ne kulturi i čuvanju baštine.

LITERATURA:

- ARNOLD, D., 1969. - Der Polyklet Nachfolge, *Ergänzungsheft des Deutschen Archäologischen Institut*, 25, Berlin.
- BEGOVIĆ DVORŽAK, V., 1990. - Antička vila u uvali Verige na Brijunima, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, XXII, Zagreb.
- BEGOVIĆ DVORŽAK, V., 1992-94. - Rezidencijalni kompleks u uvali Verige. Hramovi, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, XXVI-XXVII, Zagreb.
- BEGOVIĆ DVORŽAK, V., 1995. - Rezidencijalni kompleks u uvali Verige na Brionima: primjer ekstrovertirane maritimne vile harmonično uklopljene u krajolik, *Histria Archaeologica*, 1, Pula.
- BEGOVIĆ DVORŽAK, V., 1997. - Utvrđivanje cjelovitog areala ranocararskog rezidencijalnog kompleksa u uvali Verige na Brijunima, *Arheološka istraživanja u Istri, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, Zagreb.
- BEGOVIĆ DVORŽAK, V., 1997-98. - Raskoš rimskih ladanjskih vila – terme rezidencijalnog kompleksa na Brijunima, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, XXX-XXXI, Zagreb.
- BEGOVIĆ DVORŽAK V. – SCHRUNK I., 1999-2000. - *Villae rusticae* na brijunskom otočju, *Opuscula archaeologica*, 23-24, Zagreb.
- BEGOVIĆ DVORŽAK V. – SCHRUNK I., 2005. - The Cult of Neptune and Venus on Brijuni, *Histria Antigua*, 13, Pula.
- BENTZ, M., 2002. - Sport in der klassischen Polis, *Die griechische Klassik. Idee oder Wirklichkeit*.

⁸⁷ Prijevod: "Kad je nakon duljeg vremena plovidba već postala pogibeljna jer je Post već bio izminuo, opominjaše Pavao: "Ljudi, govorio im je, vidim da će plovidba biti nezgodna i na veliku štetu ne samo za tovar i lađu nego i za naše živote". Ali je satnik više vjerovao kormilaru i

brodovlasniku negoli Pavlovim riječima. A kako luka nije bila prikladna za zimovanje, većina je predlagala da odande otplove ne bi li kako doprli do kretske luke Feniksa, što gleda prema jugozapadu i sjeverozapadu, pa ondje prezimili".

⁸⁸ Plutarh, Pompej, 50.

- BORBEIN, H., 2002. - Polyklet, *Die griechische Klassik. Idee oder Wirklichkeit*.
- CAMBI, N., 1997. - Svetište (augustum) u Oneu (Oneum), *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 35 (22), 1995/96, Zadar.
- CAMBI, N., 2000. - *Imago animi. Antički portret u Hrvatskoj*, Split.
- CAMBI, N., 2002. - *Antika. Povijest umjetnosti u Hrvatskoj*, Zagreb.
- CAMBI, N., 2005. - *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split.
- COMSTOCK M.B. – VERMULE C. C., 1976. - Sculpture in Stone. *The Greek, Roman and Etruscan Collections of the Museum of Fine Arts Boston*, Boston.
- DIE GESCHICHTE DER ANTIKEN BILDAUERKUNST II, Klassische Plastik*, 2004. (ed. P. Bol), Mainz.
- DUE BRONZI DI RIACE*, 1994. - Bolletino d' arte suppl.
- FERRI, S., 1946. - *Plinio il Vecchio. Storia delle arti antiche*, Roma.
- FERRI, S., 1962. - "Quadratus" e "tetras", *Opuscula. Scritti vari di metodologia storico-artistica, archeologia, antichità etrusche e italiche, filologia classica*, Firenze.
- FITTSCHEN, K., 1988. - Griechische Porträts – Zum Stand der Forschung, *Griechische Porträts*, Darmstadt.
- FREL, J., 1978. - *The Getty Bronze*, The J. Paul Getty Museum, Los Angeles.
- GSCHWANDTLER, K., 1995. - Der Athlet von Ephesos. Ein Projekt zur Restaurierung und Konservierung der Bronzestatue, *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien*, 91, Wien.
- GSCHWANDTLER, K., 2002. - Der Schaber von Ephesos: Bronzeguss. Zerstörung und Rekonstruktion, *Die griechische Klassik. Idee oder Wirklichkeit*. Ein Ausstellung im Martin Gropius Bau, Berlin, Bonn, Mainz.
- HIMMELMANN, N. et al, 1989. - Herrscher und Athlet. *Die Bronze vom Quirinal*, Milano.
- HIMMELMANN, N., 1994. - Mahdia und Antikythera, *Das Wrack: Der antike Schiffsfund von Mahdia*, Köln (ed. G. Hellenkemper Salies).
- IL SATIRO DANZANTE*, 2003, Milano.
- JOHANSEN, F., 1992. - *Greek Portraits* (Catalogue), Ny Carsberg Glyptotek, Copenhagen.
- KARNIŠ, I., 2004. - Antički brončani kip iz podmorja otoka Lošinja, *Kvartal*, 1-2, Zagreb, 63.
- LAFON, X., 2001. - Villa marittima. *Recherches sur les villas littorales de l' Italie Romaine*, Rome.
- LAHUSEN, G. – FORMIGLI, E., 2001. - *Römische Bildnisse aus Bronze. Kunst und Technik*, München.
- LATTIMORE, S., 1972. - The Bronze Apoxyomenos from Ephesos, *American Journal of Archeology*, 78, 1.
- LINFERT, A., 1994. - Boethoi, *Das Wrack: der antiken Schiffsfund von Mahdia*.
- LIVERANI, P., 1989. - *L' Antiquarium di Villa Barberini a Castelgandolfo*, Roma.
- LULLIES, R., 1960. - *Griechische Plastik. Von Anfängen bis zum Ausgang des Hellenismus*, München.
- MANSUELLI, G. A., 1958. - *Galleria degli Uffizi. Le sculture I*, Roma.
- MATIJAŠIĆ, R., 1998. - *Gospodarstvo antičke Istre*, Pula.
- MATTUSCH, C. C., 1997. – *Victorious Youth*, J. Paul Getty Museum, Los Angeles.
- MITTEN D. M. – DOERINGER, S. F., 1967. - *Bronzes from the Classical World*, (izložba u Fogg Art Museum i dr.), Mainz.
- MORENO, P., 1973. - *Testimonianze per la teoria artistica di Lisippo*, Roma.
- MORENO, P., 1974. - *Lisippo I*, Bari.
- MORENO, P., 1995. - *Lisippo. L' arte e la fortuna*, Catalogo della mostra, Roma.

- POCHMARSKI, E., 1995. (1999) - Neues zum Schaber von Ephesos, *100 Jahre österreichische Forschungen in Ephesos, Akten des Symposions*, Wien.
- POLITT, J. J., 1974. - *The Ancient View of Greek Art. Criticism, History and Terminology*, New Haven and London (sc. ed.).
- RICHTER, G. M. A., 1984. - *The Portraits of the Greek*, London.
- SANADER, M., 1999. - Der Meergeborene. Die Entdeckung einer Bronzestatue in Kroatien, *Antike Welt*, 30.
- SISMONDO RIDGWAY, B., 1967. - The Lady from the Sea: a Greek Bronze in Turkey, *American Journal of Archeology*, 71.
- SISMONDO RIDGWAY B., 1997. - *Fourth-Century Stile*. Madison, Wisconsin.
- SMITH, R. R. R., 1995. - *Greek Sculpture*, London.
- STÉNUIT M. E. – STÉNUIT R. – ORLIĆ M. – GLUŠČEVIĆ S., 2001. - A Preliminary Report on the Discovery of a Bronze *Apoxyomenos*, of Vele Orjule, Croatia, *The International Journal of Nautical Archaeology*, 30.2.
- STEWART, A. F., 1978. - Lysipan Studies, *American Journal of Archaeology*, 82.
- STEWART, A., 1990. - *Greek Sculpture*, New Heaven-London.
- SUIĆ, M., 2003. - *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb.
- THOMAS, R., 1992. - *Griechische Bronzestatueten*, Darmstadt.
- VISCONTI, C. L., 1883. - *Les monuments se sculpture antique du Musée Torlonia*, Paris.
- WALDHauer, O., 1931. - *Die antiken Skulpturen der Hermitage II*, Berlin und Leipzig.
- WARD PERKINS, J. B., 1994. - *Roman Imperial Architecture*, Yale University Press.
- WEINBERG, G., et al, 1965. - *The Anikythera Shipwreck Reconsidered*, Philadelphia.
- ZANKLER, P., 1978. - *Klassizistische Statuen. Studien zur Veränderung des Kunstgeschmacks in der römischen Kaserzeit*, Mainz.

A BRONZE STATUE OF A STRIGIL CLEANER FOUND UNDERWATER
AT THE ISLET OF VELE ORJULE NEAR LOŠINJ

SUMMARY

This article discusses the bronze statue of a young athlete of more than lifesize proportions found underwater by the small island of Vele Orjule near Lošinj. This article has already been published in the catalogue of the exhibition in Florence in Italian and English. As it has not been published yet in Croatia, the author considered that the results should also be presented to the Croatian scholarly and broader public. The statue is a Hellenistic copy depicting an athlete cleaning his scraper or strigil after competition (most probably wrestling) of an original from the period of around 350 BC. Such a conclusion was reached after analysis of the sculpture, and particularly the head and hairstyle, which can be compared to several portraits from the above period. It is most likely that the sculpture from Orjule also represents a portrait of a certain individual (of unknown name, of course), who served as a model. The statue was sunk, most probably thrown from a boat during a storm, on its way to an unknown destination. Many harbours are possible, but the most probable would be the wealthy villa in Verige Bay on the island of Veli Brijun.

KEY WORDS: *bronze statue, Vele Orjule*

